

KATARZYNA LUBIEWSKA

Uniwersytet Warszawski, Wydział Psychologii

SOCJALIZACJA RODZICIELSKA W KONTEKŚCIE OPIEKI, RODZICIELSTWA I WYCHOWANIA

Streszczenie: W artykule podjęto próbę wskazania możliwej ścieżki zintegrowania analiz dotyczących socjalizacji rodzinnej z tymi dotyczącymi rodzicielstwa, opieki oraz wychowania. W tym celu przedstawiono kilka analiz teoretycznych. Po pierwsze, zostało omówione pojęcie socjalizacji w wymiarze aksjologicznym i kulturowym. Po drugie, opisana została teoria socjalizacji Gruces i Davidov (2010) wraz z jej domenami. Po trzecie, podjęta została próba hierarchicznej strukturyzacji pojęć socjalizacji rodzinnej, opieki rodzicielskiej oraz występującego w literaturze anglojęzycznej pojęcia rodzicielstwa i powszechnego w polskiej literaturze pojęcia wychowania. Dokonanie połączenia pomiędzy

tymi pojęciami i koncepcjami jest potrzebne przynajmniej z dwóch względów. Z jednej strony ich integracji potrzebują badacze łączący różne teorie i koncepcje niższego niż socjalizacja rządu, np. teorię przywiązania, w której używa się pojęcia opieki rodzicielskiej z koncepcjami rodzicielstwa tradycyjnie płynącymi odrębnym nurtem. Z drugiej strony zbudowanie pomostu pomiędzy nimi jest pomocne w połączeniu polskiej tradycji badań nad wychowaniem w rodzinie z badaniami zagranicznymi prowadzonymi w ramach rodzicielstwa czy socjalizacji rodzinnej.

Słowa kluczowe: socjalizacja, wychowanie, rodzicielstwo, opieka rodzicielska.

WPROWADZENIE

Jednym z głównych celów rozwoju jest adaptacja, czyli przystosowanie się dziecka do życia w otaczającej je kulturze reprezentowanej poprzez różne grupy społeczne i ich członków (Brzezińska, 2000). Rozwój dziecka w tym kontekście, jak i działania społeczne go wspierające są analizowane w literaturze w kategoriach socjalizacji.

Socjalizacja jest najczęściej opisywana z różnych i zazwyczaj wąskich perspektyw, takich jak etap rozwoju osoby podlegającej socjalizacji, grupy będące kontekstem socjalizacji, czynniki biologiczne i kulturowe mające wpływ na socjalizację, jej efekty czy cele, do których socjalizacja zmierza (Grusec, Hastings, 2016). Nie dokonam w tym artykule ich przeglądu, wskażę jedynie na kulturowy wymiar socjalizacji w kontekście celów, do których ten proces zmierza. Kultura jest bowiem nierozzerwalnym kontekstem wyznaczającym przebieg i społeczne cele socjalizacji. Ponadto wymiar aksjologiczny socjalizacji, ale też wychowania jest nierozzerwalnie wpisany zarówno w defini-

cje, jak i analizy dotyczące przebiegu tych procesów oraz związanych z nimi efektów rozwojowych u dzieci i dorosłych.

Najważniejszym celem tego artykułu jest próba wskazania możliwej ścieżki zintegrowania analiz dotyczących socjalizacji rodzinnej z tymi dotyczącymi rodzicielstwa, opieki oraz wychowania. Cel ten jest o tyle ważny, że w ramach różnych obszarów badań w psychologii (i poza nią) stosuje się do opisu tych samych zjawisk odmienne koncepcje i teorie, których połączenie nie jest ani łatwe, ani powszechnie podejmowane. Może ono być jednak istotne i konieczne, szczególnie dla badaczy wykraczających poza jedną kulturę oraz jedną teorię opisującą rozwój w jego wąskim aspekcie. Przykładem może być tutaj analiza wpływów rodzicielskich na rozwój przywiązania dziecka. Teoria przywiązania opisuje działania rodzica, odwołując się do koncepcji opieki rodzicielskiej. To samo zjawisko jest opisywane w ramach nurtu badań nad rodzicielstwem, gdzie jednak stosuje się pojęcie szeroko rozumianego rodzicielstwa. Połączenie obu tych nurtów w jednym badaniu nie jest częste i bywa krytykowane, choć też wskazywane jako potrzebne (Hughes, Blom, Rohner, Britner, 2005).

Dodatkowo, istnienie na polskim gruncie nurtu badań nad wychowaniem rodzi pytanie o to, na ile jest ono podobne czy tożsame z pojęciami opieki, rodzicielstwa czy socjalizacji, no i w końcu na ile jest ono potrzebne. W tym artykule proponuję integrację i strukturyzację tychże pojęć, traktując socjalizację, w tym interesującą mnie socjalizację rodzinną, jako najszerszą kategorię analiz. Jak wskazałam, wymiar aksjologiczny (kulturowy) socjalizacji stanowi przy tym filtr, bez którego nie da się zrozumieć zróżnicowanych efektów rozwojowych, będących efektem działań socjalizacyjnych, w tym rodzicielskich (Lubiewska, 2019). Stąd nie powinien on zostać pominięty w definiowaniu, a przede wszystkim próbach zrozumienia socjalizacji czy wychowania.

AKSJOLOGICZNY WYMIAR SOCJALIZACJI

Socjalizacja jest procesem, w którym jednostki uczą się umiejętności, zachowań, wartości, norm społecznych i motywacji potrzebnej do kompetentnego funkcjonowania w kulturze, w której wzrastają (Maccoby, 2016). Kultury różnią się jednak pomiędzy sobą. Stąd też cele, do których zmierza jednostkowa socjalizacja, są kulturowo wyznaczone. Najważniejsze jest tutaj pytanie, czego dziecko powinno się nauczyć oraz jakiego rodzaju cele socjalizacyjne grup oddziałujących na nie i ich przedstawicieli są uznawane za społecznie i kulturowo najważniejsze.

Kultury różnią się w zakresie cenionych w ich ramach wartości, norm i celów socjalizacyjnych. Przykładowo, rodzice w większości znanych nam kultur martwią się przejawami agresji społecznej u dzieci i dążą do jej wygaszenia. Agresja wobec innych jest traktowana jako brak przystosowania. Jednakże w plemieniu Yanomami w Brazylii rodzice i członkowie plemienia wzmacniają zachowania agresywne, traktując je jako pożądane (Sponsel, 1998). Mniej skrajny przykład dotyczy konformizmu i „dobrego” zachowania dziecka w sytuacjach społecznych. Rodzice w niektórych kulturach cenią nonkonformistyczne zachowania dzieci, pozwalając im na nieposłuszeństwo. Traktują je bowiem jako wyraz indywidualizmu, posiadania przez dziecko własnego zdania oraz przejaw asertywności. Niemniej w innych kulturach cenione jest dostosowanie się przez dziecko, nie nonkonformizm, który jest wygaszany, np. poprzez karanie nieposłuszeństwa u dzieci (Harwood, Miller, Irizarry, 1995). Zróżnicowanie cenionych

wartości w tym zakresie jest widoczne w odmiennych modelach socjalizacji opisywanych w literaturze.

Jedną z propozycji w tym zakresie jest podział socjalizacji na socjalizację wąską i szeroką (np. Arnett, 1995). *Wąska socjalizacja* jest typowa dla kultur tradycyjnych, gdzie wartościami istotnymi w socjalizacji młodych pokoleń są posłuszeństwo i konformizm. *Socjalizacja szeroka* zaś występuje w kulturach bardziej nowoczesnych, w których ceni się i promuje w socjalizacji młodych pokoleń indywidualizm, niezależność, autonomię i auto-ekspresję. Podobne propozycje sformułowano w międzykulturowej psychologii rozwoju człowieka, gdzie analizuje się odmienne modele ścieżek kulturowych rozwoju według wzorca niezależności, współzależności (np. Greenfield, Keller, Fuligni, Maynard, 2003; Kagitcibasi, 1995; Keller, 2015) oraz autonomicznej/emocjonalnej współzależności (Kagitcibasi, 1995; Keller, 2015). Ostatnia ze ścieżek jest hybrydowym modelem łączącym niezależność z emocjonalną współzależnością jako cele socjalizacji młodych pokoleń.

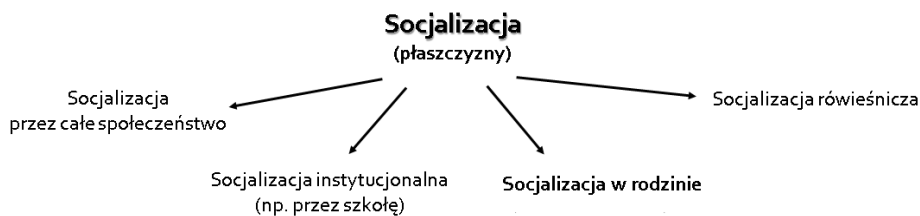
Analizy te pokazują, że to, co jest wartościowane w socjalizacji i rozwoju dzieci jest w znacznym stopniu uwarunkowane kulturowo. Niemniej warto jednak dodać, że na prawdopodobnie uniwersalnym, niezależnym kulturowo poziomie celem socjalizacji jest ogólnie rozumiane nauczanie (kulturowo zdefiniowanych) dobrych zwyczajów oraz proces wspierania umiejętności samoregulacyjnych i samokontroli u dziecka (Maccoby, 2016). Warto jednak zaznaczyć, że zarówno to, jakie zachowania mieszczą się kanonie dobrych manier, jak i zakres społecznie akceptowalnego braku samokontroli są kulturowo uwarunkowane (Gelfand i in., 2011).

Rola tych czynników nie jest nadal dostatecznie doceniana, zaś bez zrozumienia norm danej kultury nie zawsze będziemy w stanie trafnie przewidzieć efekty rozwojowe działań socjalizacyjnych na dzieci. Te kulturowo zależne efekty rozwoju wyjaśnia *hipoteza dopasowania kulturowego* (Friedman i in., 2010). Zakłada ona, że te zachowania rodzicielskie, które są uznawane za normatywne w danej kulturze, nie będą przyczyniały się do negatywnych efektów rozwojowych lub relacyjnych. Przykładem wspierającym zasadność tej hipotezy są badania nad karami fizycznymi stosowanymi przez rodziców wobec dzieci. Lansford wraz ze współpracownikami (2005) wykazał, że kary cielesne są związane z większymi negatywnymi efektami rozwojowymi w kulturach, w których karanie fizyczne nie jest akceptowane społecznie, aniżeli w kulturach w których kary fizyczne są akceptowane. Innym przykładem są badania międzykulturowe nad efektami kontroli rodzicielskiej ojców, która wiąże się z nieufnością przywiązaniową nastolatków (ich unikaniem) w Belgii, ale nie w bardziej tradycyjnej kulturowo Turcji, gdzie kontrola może być traktowana jako przejaw troski (Gungor, Bornstein, 2010).

SOCJALIZACJA RODZINNA W KONTEKŚCIE OPIEKI, RODZICIELSTWA I WYCHOWANIA

Kultura stanowi najszerszy kontekst wpływów socjalizacyjnych, który Urie Bronfenbrenner określił w swoich wczesnych pracach (1988/2007) jako *makrosystem*. Zaproponował trzy inne obszary wpływów o węższym zakresie wpływów. *Mikrosystem* składa się ze struktur i procesów przebiegających w bezpośrednim otoczeniu jednostki rozwijającej się (np. w domu, szkole czy na podwórku). *Mezosystem* składa się z procesów i połączeń pomiędzy dwoma lub więcej mikrosystemami, w których funkcjonuje

osoba się rozwijająca (np. relacje pomiędzy domem a szkołą). *Egzosystem* jest tworzony przez połączenia i procesy zachodzące pomiędzy dwoma lub większą ilością środowisk, z których przynajmniej jedno zwykle nie zawiera osoby rozwijającej się, niemniej w nim dzieją się zdarzenia, które mają wpływ na procesy przebiegające w bezpośrednim otoczeniu, środowisku, w którym znajduje się rozwijająca się jednostka (np. relacja pomiędzy domem a miejscem pracy rodzica). Najszerzym jest wymieniony już *makrosystem*, który jest definiowany jako nadrzędny wzorzec ideologiczny, organizacji instytucji społecznych powszechnych w danej kulturze lub jej części. Makrosystem zawiera układ mikro-, mezo- i egzosystemów charakterystyczny dla danego społeczeństwa lub jego części. Kultura ujęta jako *kulturowo regulowane zwyczaje* jest też wskazana jako istotny element *niszy rozwojowej* przez Charlesa M. Supera i Sary Harkness (1986). Pojęcie *niszy rozwojowej* miało pozwolić na pełniejsze zrozumienie relacji pomiędzy rozwojem dziecka i otaczającą je kulturą. Autorzy przyjmując, że środowisko rozwojowe dziecka jest ukształtowane przez kulturę, podzielili je na trzy współdziałające ze sobą podsystemy: (1) fizyczne i społeczne *konteksty ekologiczne*, w których dziecko żyje (np. dom rodzinny); (2) *kulturowo regulowane zwyczaje* dotyczące wychowania i opieki nad dzieckiem (np. strategie rodzicielskie); oraz (3) *psychologiczne właściwości opiekunów* dziecka, np. rodziców czy nauczycieli (np. Harkness, Super, 2006; Super, Harkness, 1986). Najbardziej intuicyjny podział zakresu wpływów socjalizacyjnych wiąże się jednak z jasno wyodrębnionymi grupami, które mogą wpływać na socjalizowaną jednostkę. Są nimi wskazane na rysunku 1 grupy rówieśnicze, instytucje, takie jak szkoła czy zakład pracy.

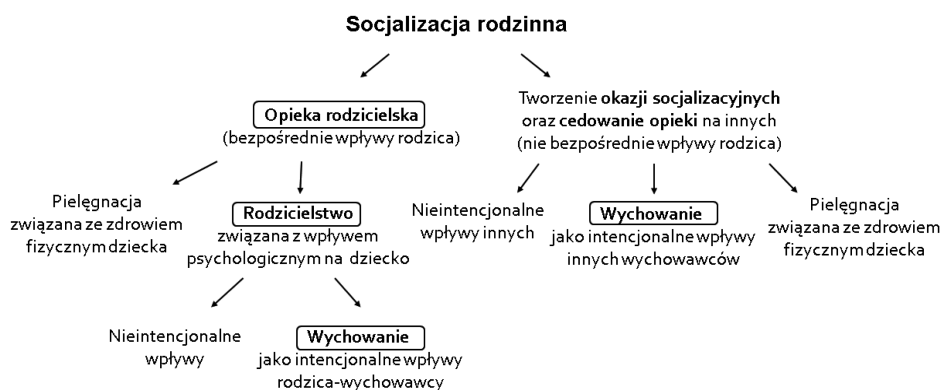
RYСУNEK 1. Płaszczyzny wpływów socjalizacyjnych

Wśród tych grup jednym z najważniejszych obszarów wpływów socjalizacyjnych jest rodzina. Socjalizacja jest procesem zachodzącym przez całe życie, niemniej jest ona niezwykle intensywna w okresie dzieciństwa i dorastania. Na tym etapie rozwoju relacja pomiędzy niedojrzałym dzieckiem i dorosłym rodzicem nie jest symetryczna. Dorosły jest zwykle w przewadze wiedzy, kompetencji, jak i władzy. Rolą dorosłego, a w szczególności rodzica w relacji z dzieckiem jest dawanie wsparcia i opieki, nie zaś jej branie od dziecka. Stąd ta asymetryczna relacja sprawia, że pomimo interakcyjności procesu socjalizacji główny ciężar analiz dotyczy wpływów dorosłych, w tym głównie rodzica na dziecko, nie zaś wpływów dziecka na rodzica (Kuczyński, Parkin, Pitman, 2016). W tym artykule również podejmuję tę perspektywę. Najczęściej używanymi kategoriami opisującymi wpływy rodzica na dziecko są pojęcia opieki, rodzicielstwa (szczególnie w literaturze zagranicznej) oraz wychowania (głównie w literaturze polskiej).

Opieka. Opieka nad bliskimi (dzieckiem czy partnerem w związku intymnym) jest uwarunkowana działaniem występującego nie tylko u homo sapiens *behavioralne-*

go systemu opieki (np. Bowlby, 1969/2007; George, Solomon, 2008; Shaver, Mikulincer, Shemesh-Iron, 2010). Jest to jeden z wielu wrodzonych ewolucyjnie uwarunkowanych behawioralnych systemów obok systemu seksualnego czy systemu przywiązania. Działanie tych systemów ma podłoże neurohormonalne. Dzięki temu opieka nad potomstwem lub osobami bliskimi jest (od pewnego etapu rozwoju ontogenetycznego) realizowana instynktownie bez konieczności uczenia się jej podejmowania.

Opieka wydaje się związana z pielęgnacją, lecz także zaspakajaniem potrzeb psychologicznych osób potrzebujących w tym zakresie wsparcia. Stąd na rysunku 2 umieściłam w niej zarówno pielęgnację, związaną z zaspakajaniem potrzeb fizycznych, jak i szeroki zakres wpływów na dziecko natury psychologicznej, które – jak wskażę w dalszej części tekstu – są w kontekście rodziny związane z rodzicielstwem.

RYSUNEK 2. Struktura wpływów rodzicielskich na dziecko zaangażowanych w socjalizację rodzinną

Behawioralny system opieki, podobnie jak inne systemy behawioralne jest aktywowany przez określony rodzaj bodźców, w przypadku opieki związanych z zagrożeniem lub ogólnie nieradzeniem sobie przez osobę, głównie bliską. System ten po jego aktywizacji może być źródłem zachowań opiekuna zapewniających optymalną opiekę (adekwatną głównie w zakresie natężenia i czasu) nad osobą potrzebującą wsparcia. Niemniej, zwykle w zależności od własnych doświadczeń życiowych opiekuna system behawioralny opieki może być też hiperaktywizowany lub dezaktywizowany (George, Solomon, 2008; Shaver, Mikulincer, Shemesh-Iron, 2010). W takim ujęciu rodzicielstwo jest charakteryzowane poprzez pryzmat zaangażowania rodzica w opiekę i rodzicielstwo (*engagement*), którego zakres może przebiegać od rodzicielskiej nadopiekuńczości związanej z hiperaktywizacją behawioralnego systemu opieki do wycofania opieki i zdystansowania rodzica wobec dziecka i jego potrzeb (abdykacja rodzicielstwa) związanej z dezaktywizacją behawioralnego systemu opieki.

Warto dodać, że pojęcie *opieki* (*caregiving*) jest często używane w psychologii w obszarze badań nad małymi dziećmi, np. dominuje ono w badaniach nad rodzicielskimi uwarunkowaniami rozwoju ufności przywiązaniowej dzieci (Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978/2016). Zarazem pojęcie opieki jest też stosowane do określania holistycznej opieki (fizycznej, umysłowej, emocjonalnej i społecznej) wobec osób, które nie są w stanie funkcjonować niezależnie (Hermanns, Mastel-Smith, 2012). Przykładem może być tutaj opieka nad starszymi lub chorymi osobami. W polskiej literaturze

pojęcie opieki wydaje się stosowane głównie w terminologii sądowniczej, w kontekście pieczy zastępczej nad dzieckiem oraz opieki prawnej sprawowanej nad dziećmi i osobami niesamodzielnymi, np. ubezwłasnowolnionymi.

Rodzicielstwo jest rolą społeczną człowieka dorosłego związaną z ochroną, opieką oraz wspieraniem adaptacji i optymalnego rozwoju jego potomstwa (Bornstein, 2002). Do owej roli należy nie tylko wspieranie rozwoju dziecka, lecz także radzenie sobie z wpływem dziecka na własne rodzicielstwo oraz z własnym doświadczeniem rodzicielstwa (Bakiera, 2017; Bornstein, 2002). Tak ujmowane rodzicielstwo łączy się głównie z psychologiczną opieką nad dzieckiem. Bywa ono też opisywane, choć relatywnie rzadziej poprzez pryzmat konkretnych opiekunów. Wtedy analizowane są zjawiska związane z macierzyństwem (*motherhood*), tacierzyństwem (*fatherhood*), opieką dziadków¹⁾ (*grandparenthood*) czy realizowaniem zadań rodzicielskich przez innych opiekunów niż członkowie rodziny dziecka (*alloparenting*).

Ten obszar badań jest szczególnie popularny w literaturze zagranicznej w nurcie badań znanym jako *parenting*. Tam rodzicielstwo jest analizowane głównie w kategoriach wymiarów rodzicielstwa. Ellen Skinner, Sandy Johnson i Tatiana Snyder (2005) uporządkowali je w swojej metaanalizie na trzech osiach wymiarów rodzicielstwa: (1) ciepła – odrzucenia, (2) strukturyzacji – chaosu oraz (3) wspierania autonomii – przymusu (zob. też Kłym, Czyżkowska, Ciecuch, <https://personalitas.pl/methods/metody-pomiaru#n>). Jest to jedynie jedna z wielu propozycji strukturyzacji wskaźników rodzicielstwa. Wymiary rodzicielstwa opisują obszar działania rodzica wobec dziecka oraz walencję zachowań i postaw rodzicielskich wyznaczoną powszechnie uznawanymi w psychologii za korzystne lub niekorzystne efektami rozwojowymi dzieci. Przykładowo badania dość powszechnie wskazują na to, że akceptacja rodzica (pozytywna walencja), w przeciwieństwie do jego odrzucenia (negatywna walencja) jest korzystna w rozwoju dziecka (np. Ainsworth i in., 2015; Rohner, 2016). Warto zauważyć, że obszar działań rodzica wskazywany jako wymiar rodzicielstwa jest często analogiczny do potrzeb rozwojowych dzieci związanych z potrzebami autonomii, współzależności i kompetencji (Ryan, Deci, Grolnick, 1995).

Takie ujęcie opieki i rodzicielstwa wydaje się wskazywać na to, że rodzicielstwo stanowi jedną z form opieki (rys. 2). O ile jednak opieka może dotyczyć wsparcia w zaspokajaniu potrzeb osób starszych oraz w dużym stopniu niemowlaków, o tyle rodzicielstwo (i opieka) dotyczy dzieci, które są niedojrzałe i potrzebują wsparcia w osiągnięciu w sposób optymalny dojrzałości społecznej oraz emocjonalnej. W tym celu rodzice uruchamiają różne strategie rodzicielskie analizowane w literaturze poprzez pryzmat wskazanych już wymiarów rodzicielstwa. Warto dodać, że wymiary te bywają, szczególnie w starszego typu badaniach, łączone w różne typologie. Jedną z najbardziej znanych jest typologia stylów rodzicielskich zaproponowana przez Dianę Baumrind (1967). Niestety te badania zwykle są obciążone zarówno brakiem utraty informacji w trakcie analiz poprzez zredukowanie wielu wymiarów rodzicielstwa do określonego stylu²⁾, jak i akcentem położonym na analizę wpływu rodzica na dziecko, nie zaś interakcji pomiędzy nimi (Maccoby, 2016).

¹⁾ Ciekawe jest to, że pomimo relatywnie większej niż w krajach zachodnich roli dziadków w wychowaniu dzieci nie ma w języku polskim słowa analogicznego wobec macierzyństwa a dotyczącego dziadków. Istnieje ono zaś w języku angielskim (*grandparenthood*).

²⁾ Ze statystycznego punktu widzenia zmienna ciągła zostaje przekształcona na zmienną kategoriálną, co wiąże się z utratą wariancji.

Wychowanie. Dotychczas wskazałam na ewolucyjne podstawy opieki rodzicielskiej oraz wymiary rodzicielstwa, które określają obszar i walencję działań rodzicielskich. Warto dołączyć do nich pojęcie wychowania. Konstrukty wychowania jest zakorzeniony w polskim kontekście kulturowym (zob. Brzezińska, 2000; Dryll, 2013; Gurycka, 1979; Kaja, 2001; Olechnowicz, 2015). W literaturze zagranicznej pojęcia socjalizacji i rodzicielstwa wydają się bardziej popularne. Ich rozróżnienie stanowi problem.

Pojęcie wychowania nie ogranicza się tylko do oddziaływań rodziców na dziecko (rodzicielstwo), a dotyczy również wpływu innych wychowawców, np. nauczycieli, grup czy instytucji na rozwijającą się jednostkę. Przykładowo Antonina Gurycka (1979) określiła wychowanie jako układ oddziaływań społecznych, instytucjonalnych, interpersonalnych **pośrednich i bezpośrednich** wywołujących zmiany w osobowości wychowanka. Jest to jedna z bardzo wielu, a przy tym jedna z najczęściej cytowanych definicji wychowania. Definicje wychowania różnią się kilkoma kryteriami (przegląd w: Łobocki, 2009). Jednym z nich jest założenie dotyczące **dyrektywności** wpływów. Przykładowo w przytoczonej już definicji Gurycka wskazuje na dokonywanie zmian w wychowanku, późniejsi zaś badacze określają wychowanie bardziej jako kierowanie rozwojem lub wspieranie rozwoju (np. Kaja, 2001). Definicje wychowania różnią się też co do **intencjonalności** oddziaływań wychowawcy realizującego określony plan wychowawczy. W tym zakresie Katarzyna Olbrycht (1987) podzieliła definicje wychowania na cztery kategorie różniące się stopniem intencjonalności działań wychowawcy.

Mieczysław Łobocki (2009), próbując wskazać na różnice pomiędzy socjalizacją i wychowaniem, wskazuje, że wychowanie jest przede wszystkim próbą świadomej i **celowej** interwencji w proces socjalizacji. Takie podejście zakłada, że działania socjalizacyjne (w tym działania rodzica wobec dziecka w socjalizacji rodzinnej) nie są podejmowane świadomie i w zamierzony sposób. Przy takim ujęciu pojawia się jednak pytanie, jak potraktować niektóre zachowania rodzicielskie. Przykładem może być krytykowanie dziecka przez rodzica, wskazywane jako wymiar rodzicielstwa, a dokładniej jako kontrola psychologiczna (Barber, Stolz, Olsen, Collins, Burchinal, 2005). Czy stosowanie przez rodzica kontroli jest tylko świadomym i intencjonalnym działaniem wychowawczym? Raczej trudno założyć, że rodzic krytykuje dziecko jedynie nieświadomie i nieintencjonalnie. Podając następny przykład, strukturyzacja (jako wymiar rodzicielstwa) może zawierać intencję dokonania zmiany w dziecku, ale też może wynikać z potrzeb rodzica w zakresie kontrolowania przez niego otoczenia (w tym przy okazji dziecka). Czy świadomie stosowana przez rodzica kontrola psychologiczna bądź strukturyzacja są wychowaniem, kiedy zaś rodzic stosuje je nieświadomie, mamy do czynienia z socjalizacją, czy też może te same zachowania rodzicielskie trzeba czasami nazwać wychowaniem, a czasami socjalizacją? Jeżeli tak, to od którego momentu uświadomienie własnych działań i ich celów przez rodzica moglibyśmy mówić o akceptacji czy strukturyzacji rodzicielskiej jako o wychowaniu lub jedynie socjalizacji?

Podsumowując i mając na uwadze owe wątpliwości, proponuję zwrócenie uwagi na główne cechy wychowania wskazane w definicjach wychowania. Są nimi intencjonalność i bezpośredniość wpływów rodzica czy innej osoby oddziałującej na wychowanka. Proponuję rozumienie poprzez wychowanie jedynie wpływów **intencjonalnych** wychowawcy na wychowanka, którego świadomie sformułowaną intencją jest dokonanie zmiany w wychowanku (Brzezińska, 2000; Kaja, 2001; Tillmann,

1996)³⁾. Stąd na rysunku 2 wychowanie jest jednym z typów bezpośrednich oddziaływań rodzicielskich na dziecko obok działań nieintencjonalnych. Warto podkreślić, że w tym ujęciu uwzględniam jedynie intencjonalność wpływów rodzica na dziecko. Nie uwzględniłam jednak bezpośredniości tych wpływów, wskazywanej jako istotna w przytoczonych wcześniej definicjach wychowania. Zakładam bowiem, że rodzic tworząc dziecku okazje socjalizacyjne i wychowawcze nie musi działać bezpośrednio na dziecko. Może on bowiem intencjonalnie tworzyć dziecku warunki, w których inne osoby będą oddziaływały na dziecko bezpośrednio i intencjonalnie w celu dokonania określonego rodzaju zmian w jego zachowaniu bądź osobowości. W proponowanym ujęciu socjalizacja jest zatem szerokim procesem interakcji rodzica z dzieckiem, w którym oddziaływania rodzica są intencjonalne, nieintencjonalne, pośrednie i bezpośrednio, jedynie zaś jego działania intencjonalne można nazwać wychowaniem.

Należy podkreślić, że dokonany przeze mnie dotychczas opis wpływów rodzicielskich na dziecko jest dość instrumentalny i jednokierunkowy, co jest związane z celem tego artykułu. Pragnę jednak podkreślić, że współczesne analizy relacji pomiędzy rodzicem i dzieckiem traktują ją jako interakcję, w której niezwykle ważna jest aktywność nie tylko rodzica, lecz także dziecka (np. Tyszkowa, Przetacznik-Gierowska, 2000) oraz wpływ ich obojga na siebie nawzajem. Ta dynamiczna relacja ma znaczenie dla jakości efektów rozwojowych u dziecka i bywa analizowana jako wzajemne dopasowania (*attunement*, Bailey i in., 2017) czy intersubiektywności (Trevarthen, 1980), w ramach której relacja pomiędzy rodzicem i dzieckiem przypomina harmonijny interakcyjny taniec obojga.

W tym świetle wychowanie rodzicielskie jawi się jako wymiar opisywania wpływów rodzicielskich w obszarach różnych wymiarów rodzicielstwa, takich jak kontrola, strukturyzacja czy akceptacja. Wychowanie oznacza wpływy intencjonalne. Przykładowo działania rodzicielskie wyrażające akceptację wobec dziecka mogą być nieuświadomionym i niezaplanowanym wyrazem postawy rodzica wobec dziecka. Niemniej te same zachowania przejawiające akceptację mogą też być zaplanowane w zakresie czasu ich pojawienia się oraz formy wyrażenia, co jest już działaniem wychowawczym. Ponadto w ramach analiz nad wychowaniem w rodzinie są opisywane metody i techniki oddziaływań rodzicielskich. Do metod, u podstawy których leżą teorie uczenia się, należą modelowanie czy warunkowanie. Do konkretnych technik wychowawczych zaś wzmocnienia pozytywne i negatywne, wymiana opinii, angażowanie w rytuały i działania rutynowe itp.

Dotychczas koncentrowałam się na wpływach rodzica na dziecko. Wychodząc jednak poza tenże, chcę wrócić ponownie do socjalizacji, ukazując nową w tym obszarze koncepcję Joan E. Grusec i Maayan Davidow (2010), w ramach której działania rodzica są opisywane w kontekście rozwoju dziecka i dynamicznej relacji pomiędzy nimi. Ten kontekst teoretyczny pozwala na analizę opisanych technik i metod wychowawczych, jak i strategię opieki, czy rodzicielstwa na odmiennej płaszczyźnie nie tyle związanej z opisem charakteru oddziaływań rodzica na dziecko, ile z obszarem funkcjonowania i rozwoju dziecka. Obszary te są wyznaczone przez domeny socjalizacji.

³⁾ Warto dodać, że definicja wychowania na podstawie kryterium intencjonalności wpływów wychowawczych nie jest powszechnie akceptowana (np. Gurycka, 1979).

DOMENY SOCJALIZACJI RODZINNEJ

Grusec i Davidov (2010; też w: Dryll, 2013 czy Lubiewska, 2019) zaproponowali pięć domen socjalizacji rodzinnej. Działania rodzica w ich ramach są zróżnicowane, podobnie jak odpowiadające im efekty rozwojowe u dzieci. Każda domena pośredniczy w nabywaniu i regulacji odmiennego rodzaju wiedzy i umiejętności dziecka (Lubiewska, 2019). Każda z domen socjalizacji jest również zarządzana przez odmienne procesy i mechanizmy, w tym neurohormonalne. Przyjęcie tej perspektywy oznacza, że relacja rodzic–dziecko może być postrzegana jako modularna.

Pierwsza z nich to domena ochrony (*protection domain*), która jest związana z działaniami rodzica w odpowiedzi na potrzeby przywiązaniowe dziecka. Domena ta dotyczy opieki i wsparcia dziecka przez opiekuna w sytuacji odczuwanego przez nie lęku, smutku, złości czy dużego stresu. Następna, domena wzajemności (*reciprocity domain*), wiąże się ze wzajemną wymianą afektu, jakością komunikacji, dopasowaniem wzajemnym matki i dziecka w zakresie zachowań, życzeń, potrzeb czy zachcianek w zabawie (*attunement*) oraz uległością opiekuna wobec niezwiązanych z nieposłuszeństwem dziecka życzeń (np. pozwolenie dziecku na dowodzenie zabawą). Kolejną domeną jest domena kontroli (*control domain*) związana z dyscypliną, kontrolą rodzicielską nad niepożądanymi i wymaganymi przez rodzica zachowaniami dziecka. Domena nauczania i prowadzenia wiąże się z doradzaniem i kierowanym przez opiekuna uczeniem się przez dziecko postaw i umiejętności oraz nabywaniem wiedzy, najlepiej w sposób lokujący uczenie się w strefie najbliższego rozwoju dziecka. Ostatnia, domena uczestnictwa (*participation domain*) dotyczy udziału dziecka w aktywności grupy, która przyczynia się do przejmowania przez nie typowych postaw czy systemu wartości (np. udział w rytuałach i czynnościach rutynowych rodziny, wspólna wymiana opinii).

PODSUMOWANIE

Celem tego artykułu była próba strukturyzacji i zbudowania pomostu pomiędzy analizami toczącymi się wokół socjalizacji, opieki, rodzicielstwa oraz wychowania. Podjęta przeze mnie próba strukturyzacji wskazanych pojęć nie jest ani pierwszą, ani ostatnią w tym niezwykle szerokim obszarze badań. Możliwe też, że zamiast ich porządkowania należy pozostawić badaczom wybór w zakresie poruszania się pomiędzy nimi. Propozycja przeze mnie przedstawiona jest jedną z możliwych ścieżek i stanowi jedynie propozycję do rozważenia.

Przy tym dodam, że podjęta przeze mnie próba jest tendencyjna. Socjalizacja z jej kulturowym (i aksjologicznym) wymiarem została potraktowana przeze mnie, jako proces najszerzy, którego jednym z obszarów jest rodzicielstwo związane z opieką i które opiera się na działaniach nieintencjonalnych, jak i intencjonalnych (związanych z wychowaniem). Tendencyjność wiąże się np. z tym, że w opisywaniu analizowanych procesów, skoncentruję się głównie na ogólnym społecznym aspekcie wpływów rodzicielskich na rozwój, którego celem jest adaptacja do otaczającej kultury. Pomijam przy tym całkowicie wiele aspektów zarówno rozwoju, jak i socjalizacji, choćby te związane z mikroobszarami rozwoju dziecka np. rozwoju językowego czy procesów poznawczych i wpływami społecznymi na nie (Tomalski i in., 2013).

Podążając za pytaniem recenzenta tego artykułu (któremu bardzo za uwagi dziękuję), chciałabym pobudzić czytelnika do myślenia pytaniem *Czy konstrukt wychowania jest nam potrzebny?* Można by bowiem obejść się bez niego, opisując po prostu wpływy socjalizacyjne dorosłych na dzieci (lub innych dorosłych) jako intencjonalne lub nieintencjonalne. Myślę, że wykazałam w wystarczająco, że jest to zarówno zasadne, jak i możliwe. Niemniej uważam jednak, że pojęcie wychowania jest potrzebne z kilku przyczyn.

Po pierwsze, zakres badań nad wychowaniem w polskiej literaturze jest ogromny w wielu dyscyplinach nauk społecznych, a przede wszystkim w pedagogice, której zasadniczym trzonem jest analiza wychowania. Należy to uszanować, kontynuując ową tradycję i dążąc do uporządkowania obszaru analiz obecnych w różnych dyscyplinach i teoriach. Drugi powód potrzeby utrzymania analiz w obszarze wychowania jest pragmatyczno-terapeutyczny. Projektując w psychologii działania, mające na celu wspieranie rozwoju dzieci, prowadzimy treningi rodzicielskie, które zmierzają do tego, aby rodzice uświadomili sobie własne działania w relacji z dzieckiem oraz zwiększyli swoje kompetencje w zakresie wspierania jego rozwoju (Kaja, 2001). Tego rodzaju działania bezpośrednio łączą psychologię rozwoju człowieka z subdyscypliną psychologii zajmującą się kierowaniem rozwojem jednostek, mając na uwadze działania innych jednostek i grup, czyli psychologią wychowawczą.

Analiza wychowania w świetle przedstawionej przeze mnie propozycji może przyjąć formę analiz dotyczących uczenia rodzica tego, jakiego rodzaju zachowania i postawy są pożądane, mając na celu optymalizację rozwoju dziecka. Zachowania te, związane z wymiarami rodzicielstwa (akceptacja, strukturyzacja czy wspieranie autonomii) i zakresem zaangażowania (kontinuum zakresu opieki), mogą być analizowane w kategoriach intencjonalnych wpływów wychowawczych. Należy jednak pamiętać przy tym, że socjalizacja rozumiana jako wspieranie rozwoju dziecka nie ogranicza się tylko do wychowania oraz, że to kultura wyznacza, które zachowania rodzicielskie i jak przejawiane będą optymalnie wspierały rozwój dziecka lub osoby dorosłej podlegającej socjalizacji.

BIBLIOGRAFIA

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., Wall, S.N. (2015). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. New York, NY – London: Routledge.
- Arnett, J.J. (1995). Broad and narrow socialization: The family in the context of a cultural theory. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 617–628.
- Bailey, H.N., Bernier, A., Bouvette-Turcot, A.-A., Tarbulys, G.M., Pederson, D.R., Becker-Stoll, F. (2017). Deconstructing maternal sensitivity: Predictive relations to mother–child attachment in home and laboratory settings. *Social Development*, 26, 679–693. doi: 10.1111/sode.12220.
- Bakiera, L. (2013). *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*. Warszawa: Difin.
- Bakiera, L. (2017). Doświadczenie rodzicielstwa i doświadczenia rodzicielskie. Propozycje konceptualizacji. *Psychologia Rozwojowa*, 22, 15–31.
- Barber, B.K., Stolz, H.E., Olsen, J.A., Collins, W.A., Burchinal, M. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70, 1–137.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool

- behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75, 43–88.
- Bornstein, M.H. (2002). *Preface*. W: M.H. Bornstein (red.), *Handbook of parenting. Volume 1: Children and parenting* (s. ix–xii). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bowlby, J. (1969/2007). *Przywiązanie*. Warszawa: WN PWN.
- Bronfenbrenner, U. (1988/2007). Interacting systems in human development. Research paradigms: present and future. W: N. Bolger, A. Caspi, G. Downey, M. Moorehouse (red.), *Human development in cultural and historical contexts* (s. 25–49).
- Brzezińska, A. Psychologia wychowania. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 3, s. 227–257). Sopot: GWP.
- Davidov, M., Grusec, J.E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development*, 77, 44–58.
- Dryll, E. (2013). *Wrastanie w kulturę. Transmisja narracji w wychowaniu rodzinnym*. Warszawa: Eneteia.
- Friedman, M., Rholes, W.S., Simpson, J., Bond, M., Diaz-Loving, R., Chan, C. (2010). Attachment avoidance and the cultural fit hypothesis: A cross-cultural investigation. *Personal Relationships*, 17, 107–126. doi.org/10.1111/j.1475-6811.2010.01256.x.
- Gelfand, M.J., Raver, J.L., Nishii, L., Leslie, L.M., Lun, J., Lim, B.C., ... Yamaguchi, S. (2011). Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study. *Science*, 332(6033), 1100–1104. https://doi.org/10.1126/science.1197754.
- George, C., Solomon, J. (2008). The caregiving system: A behavioral systems approach to parenting. W: J. Cassidy, P.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications* (s. 833–856). New York, NY: Guilford Press.
- Greenfield, P.M., Keller, H., Fuligni, A., Maynard, A. (2003). Cultural pathways through universal development. *Annual Review of Psychology*, 54, 461–490. doi: 10.1146/annurev.psych.54.101601.145221.
- Grusec, J.E., Davidov, M. (2010). Integrating different perspectives on socialization theory and research: A domain-specific approach. *Child Development*, 81, 687–709.
- Grusec, J.E., Hastings, P.D. (red.). (2016). *Handbook of socialization. Theory and research*. New York, NY: Guilford Press.
- Gungor, D., Bornstein, M.H. (2010). Culture-general and specific associations of attachment avoidance and anxiety with perceived parental warmth and psychological control among Turk and Belgian adolescents. *Journal of Adolescence*, 33, 593–602.
- Gurycka, A. (1979). *Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna*. Warszawa: PWN.
- Harkness, S., Super, C.M. (2006). Themes and Variations: Parental Ethnotheories in Western Cultures. W: K.H. Rubin, O.-B. Chung (red.), *Parental beliefs, parenting, and child development in cross-cultural perspective* (s. 61–79). New York: Psychology Press.
- Harwood, R.L., Miller, J.G., Irizarry, N.L. (1995). *Culture and attachment: Perceptions of the child in context*. New York: Guilford Press.
- Hughes, M.M., Blom, M., Rohner, R.P., Britner, P.A. (2005). Bridging parental acceptance-rejection theory and attachment theory in the preschool Strange Situation. *Ethos*, 33, 378–401.
- Kaja, B. (2001). *Problemy psychologii wychowania. Teoria i praktyka*. Bydgoszcz: Wydawnictwo AB.
- Kagitcibasi, C. (1995). *Family and human development across cultures. A view from other side*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kowalik, S. (1994). Szkic o koncepcjach socjalizacji. W: J. Brzeziński, L. Witkowski (red.), *Edukacja wobec zmiany społecznej*. Poznań–Toruń: Edytor.
- Kuczyński, L., Parkin, C.M., Pitman, R. (2016). *Socialization as dynamic process: A dialectical, transactional perspective*. Socialization as dynamic process: A dialectical, transactional perspective. W: J.E. Grusec, P.D. Hastings (red.), *Handbook of socialization. Theory and*

- research (s. 135–157). New York, NY: Guilford Press.
- Lansford, J.E., Chang, L., Dodge, K.A., Malone, P.S., Oburu, P., Palmérus, K. ... Quinn, N. (2005). Cultural normativeness as a moderator of the link between physical discipline and children's adjustment: A comparison of China, India, Italy, Kenya, Philippines, and Thailand. *Child Development*, 76, 1234–1246.
- Lubiewska, K. (2000). Koncepcje socjalizacji i wyłaniający się z nich obraz dzieciństwa. W: M. Błędowska, J. Michalak (red.), *Dziecko jako obiekt badań pedagogicznych. Konteksty teoretyczne i empiryczne*. Łódź: Dajas.
- Lubiewska, K. (2019). Przywiązanie w kontekście wrażliwości rodzicielskiej, socjalizacji oraz wpływów kulturowych. Warszawa: PWN.
- Łobocki, M. (2009). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Impuls.
- Maccoby, E.E. (2016). Historical overview of socialization research and theory. W: J.E. Grusec, P.D. Hastings (red.) (2016). *Handbook of socialization. Theory and research* (s. 3–34). New York, NY: Guilford Press.
- Mandal, E. (1995). Psychologiczna analiza procesu socjalizacji. W: E. Mandal i R. Stefańska-Klar (red.), *Współczesne problemy socjalizacji* (s. 9–23). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Olbrycht, K. (1987). *Sztuka a działalność pedagogów*. Katowice: UŚ.
- Olechnowicz, H. (2015). *Pierwsze kroki wśród ludzi. Problemy wychowawcze najwcześniejszego dzieciństwa*. Warszawa: IPS.
- Rohner, R.P. (2016). Introduction to Interpersonal Acceptance-Rejection Theory (IPARTheory) and Evidence. *Online Readings in Psychology and Culture*, 6. doi: 10.9707/2307-0919.1055.
- Ryan, R.M., Deci, E.L., Grolnick, W.S. (1995). Autonomy, relatedness, and the self: Their relation to development and psychopathology. *Developmental Psychopathology*, 1, 618–655.
- Shaver, P.R., Mikulincer, M., Shemesh-Iron, M. (2010). A behavioral-systems perspective on prosocial behavior. W: M. Mikulincer, P.R. Shaver (red.), *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature* (s. 73–91). Washington, DC, US: APA.
- Skinner, E., Johnson, S., Snyder, T. (2005). Six dimensions of parenting: A motivational model. *Parenting: Science and Practice*, 5, 175–235.
- Sponsel, L.E. (1998). Yanomami: An arena of conflict and aggression in the Amazon. *Aggressive Behavior*, 24, 97–122.
- Super, C.M., Harkness, S. (1986). The developmental niche: A conceptualization at the interface of child and culture. *International Journal of Behavioral Development*, 9(4), 545–569. doi: 10.1177/016502548600900409.
- Tillmann, K.-J. (1996). *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*. Warszawa: PWN.
- Tomalski, P., Moore, D.G., Ribeiro, H., Axelson, E.L., Murphy, E., Karmiloff-Smith, A., Johnson, M.H., Kushnerenko, E. (2013). Socioeconomic status and functional brain development – associations in early infancy. *Developmental Science*, 16, 676–687. doi: 10.1111/desc.12079.
- Trevarthen, C. (1980). The foundations of intersubjectivity: Development of interpersonal and cooperative understanding in infants. W: D. Olson (red.), *The social foundations of language and thought* (s. 382–403). New York, NY: Norton.
- Tyszkowa, M., Przetacznik-Gierowska, M. (2000). Ekologiczne uwarunkowania rozwoju psychicznego człowieka. W: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne* (t. 1, s. 85–96). Warszawa: PWN.

PARENTAL SOCIALIZATION IN THE CONTEXT OF CAREGIVING, PARENTING, AND UPBRINGING

Abstract: The present paper aims to propose a possible ways of integrating analyses related with parental socialization with analyses related with parenting, caregiving and raising up/upbringing a child. A few theoretical analyses were proposed to this end. Firstly, concept of socialization was discussed in its cultural and axiological aspects. Secondly, socialization theory with dimensions of socialization as proposed by Gruces and Davidov (2010) was described. Finally, the proposition of the hierarchical structuration of concepts under the study was formulated introducing relations between parental socialization, parental caregiving, as well as predominant in mainstream English-language literature concept of parenting, and common in Polish

literature concept of raising up/upbringing. Building the bridge connecting these concepts is needed for at least two reasons. On the one hand, it is needed for researchers connecting various concepts and theories of the lower level than socialization theory in their analyses, e.g., attachment theory in which parental caregiving is analyzed with parenting framework traditionally having different roots. On the other hand, bridging these concepts may be helpful in connecting Polish tradition of research on raising up/upbringing and mainstream foreign psychological research on parenting and socialization.

Keywords: socialization, upbringing, parenting, parental caregiving.